

РЕЦЕНЗИЯ

за научната продукция на доц. д-р Мира Христова Ковачева
във връзка с обявения от СУ „Св. Климент Охридски”
конкурс за *Професор* по 2.1. Филология /Общо и историческо
езикознание - английски език/ - ДВ, бр. 90 / 16.11.2012.

Рецензент: проф., д.ф.н. Стефана Петрова Димитрова – БАН

Документацията по конкурса е в пълна изправност и съответства на изискванията на ЗНСНЗ. Декларирам, че нямам никакво съавторство с кандидатката.

Единствената участничка в конкурса доц. д-р Мира Христова Ковачева се представя с внушителен брой публикации, групирани според предписанията в два списъка - общ списък и списък на публикациите след хабилитацията. Въпреки че консумираните при други процедури научни трудове не се рецензират повторно, ще си позволя да спомена нещо и за тях, тъй като обликът на един професор се очертава не поетапно, а от цялостната му изследователска дейност. При това ще анализирам предоставената ми продукция не по отделни произведения, а по логиката на основните авторски идеи. Този подход е мотивиран от факта, че съвременната лингвистика е преди всичко теоретична и, следователно, всяка научна продукция в тази област трябва да бъде обсъждана от гледна точка на използваните в нея теоретични подходи и изповядваните от автора теоретични убеждения.

Доц. М. Ковачева е автор на 17 статии, 9 научни труда, обединени жанрово като монографии и учебни помагала, 11 научни доклада, 9 рецензии и 5 хроники. Освен това тя е превела от английски 4 книги и е била редактор на 2 учебника. От този общ брой публикации след хабилитацията ѝ са създадени 13 статии, 7 учебни пособия, 1 монография и 3 доклада. Както се вижда, тя и след придобиването на научното звание *Доцент* е работила постоянно и твърде интензивно в избраната от нея научна област.

Доц. Ковачева отрано проявява интерес към историята на английския език. Към сложната проблематика на историческата лингвистика тя добавя нови аспекти и това е свързано с афинитета ѝ към разработката на така наречената класическа историческа дескрипция в рамките на една по-широка и по-раздвижена схема, която работи като отворена система и позволява добавянето на нови теоретични въпроси. В случая става дума за такива теоретични „добавки” като типологията и граматикализацията, които – не е нужно това да се доказва – не са еднородни явления, но имат

много пресечни точки. Граматикализацията се реализира в рамките на определен вид типология и в този смисъл е зависима от нея, защото не може да се граматикализира това, което е по дефиниция невъзможно в определена типологична система. От друга страна, за да се осигури прецизно изследване на езиковия материал с отчитане на типологичните му характеристики, е необходимо да се избере подходящият вид типология, а това е сложна дедуктивна процедура, с която М. Ковачева се справя безпогрешно. Тя избира нелекия път на обвързването на разширената си теоретична схема с категориалните характеристики на езиковите формации, като при това отчита степента на абстрактност на самите категории и ги разполага йерархично. Така се постига представянето на една сложна категориална архитектура, в която категорията транзитивност е поместена на по-ниското равнище, а категорията насоченост на изречението се оказва явление с по-висока степен на абстракция.

М. Ковачева е приела напълно идеята, че единиците от едно равнище могат да бъдат адекватно определени не само в рамките на същото равнище, но и с докосване до съседните им равнища. Затова морфологичната по същество категория преходност се съпоставя със синтактико-семантичната категория насоченост и процедурата се разполага в зоната на изреченската структура. И тъй като и транзитивността, и насочеността са определен вид вектори, бих казала, че авторката въвежда векторни измерения, свързани със сложни прояви на паралелизъм или пресечност в линейната реализация на речевата формация. Нещо повече, тенденциите, свързани с функционалната сила и значимост на категориите се разглеждат в сравнителноисторически план, което създава комфортни условия за изследване на категориалното разминаване в старо-, средно- и новоанглийски. Всъщност в това се крие едно от явленията, които още в началото на миналия век са дали основание на Ян Бодуен де Куртене да формулира своя знаменит завет: не може с категориите на един език да се измерва друг език и не може категориите на определен етап от развитието на един език да се прилагат към друг етап от неговото развитие.

В съвременната лингвистика много се обсъжда въпросът за избора на *tertium comparationis*. Най-популярните методики предлагат три варианта: I език, II език, междинноезиков конструктор. Но те работят при глобалните езикови съпоставки. А когато се работи на ниво определен категориален фрагмент, както е при М. Ковачева, когато тя съпоставя реализациите на преходността в английски и български, се налага търсенето на нов тип база за сравнение. И тук тази база е намерена сполучливо – това е насочеността, която също има категориален характер. Във връзка с това трябва да бъде отбелязан още един момент: доц. Ковачева признава възможността категориите да имат дихотомична структура, базирана на векторната им

контрадикция – така се извежда категорията центробежност – центростремителност. Специално за българското езиковедие тази постановка е много съществена, защото у нас все още не е затихнал спорът около определеността, свързан с двете противоположни мнения – от една страна това на акад. А.-Т. Балан, че категорията трябва да бъде назована положение и да не се члени нито номинално, нито теоретично, а от друга – мнението на повечето съвременни българисти, че по самата си природа това е една двойно артикулирана категория. По-общо казано, спори се дали категорията може да бъде дихотомична или не. Лично за мен второто виждане, споделяно от г-жа Ковачева, е по-приемливо.

Кандидатката наблюдава внимателно последиците на същностните морфологични категориални промени на синтактично равнище. Така тя стига до извода, че при абсолютна употреба редица транзитивни глаголи водят на морфологично равнище до релативизация на самата грамема преходност, но с това въпросът не се приключва. Оттук нататък следват синтактичните промени – на базата на един глагол могат да се формират както центробежни, така и нецентробежни изречения и това зависи не само и не толкова от неговата инвариантна семантика, колкото от комуникативното намерение на говорещия. Тук ясно прозира отчитането на прагматичния момент, който може да бъде убедително доказателство на твърдението, най-точно формулирано от Н. Д. Арутюнова, а именно, че семантиката е по-силна от граматиката, а прагматиката е по-силна от семантиката.

Особено привлече вниманието ми виждането на авторката за класическия комплекс Предикат - Допълнение. Според нея изреченията, които могат да бъдат определени като нецентробежни, но транзитивни са достатъчен илюстративен материал, доказващ, че споменатият комплекс не е индекс на преходността, а дескрипция на глаголното действие. Тя приема съществуващото в англицистиката твърдение, че подчертаното предпочитание към нецентробежните структури в историята на английския език е показателна типологична промяна, чиито реализации са свързани с възникването и диференциацията на перфектни и продължителни времена. В стила на най-прецизните лингвистични изследвания М. Ковачева се вглежда в „строителния материал” на групите предикати (наричани у нас по стара традиция не много сполучливо именни съставни сказуеми) и определя субстантивната им част с термина на Халидей граматични метафори.

Доц. Ковачева се очертава като привърженичка на процесуалното изследване на езиковия материал. И това е неизбежно при един езиковед, обърнал поглед към диахронията. Този подход се проследява и при работата ѝ със съвременното състояние на английския и българския език. Тя обръща сериозно внимание на езиковия жаргон и го обвързва с идентичността на личността, като по този начин се докосва едновременно

до проблематиката и на социо-, и на психолингвистиката. Изучаването на езиковите характеристики на жаргона ѝ подсказва извода, че той (жаргонът) се характеризира с „ограничен брой пренаситени семантични полета, поляризирани оценъчни значения, хумор, бунт срещу правилата на книжовния език и правилата за интерактивно общуване” (15). Намирам за напълно сполучливо въвеждането на членението първичен и вторичен жаргон и обвързването на жаргона с творческата функция на езика. Бих, обаче, поспорила с авторката във връзка с твърдението ѝ, че жаргонът е неструктурирана форма на езика, каквото и разбиране да се влага в понятието структура. Без структура не само цялостен език, но и отделен езиков фрагмент не може да съществува – това не е мое твърдение, това е общоприта изходна истина в езикознанието, истина по дефиниция. Дори така наречените аморфни езици са във висша степен структурирани. Без структура няма база за езиково функциониране. Самият процес понижаване на официалността, изследван така добре от кандидатката, е възможен само на базата на определен вид структурни отношения както от конструктивен, така и от семантичен тип. Всъщност именно на такова виждане се базира и твърдението на доц. Ковачева в (12), че към променливите величини при граматическото репликиране се отнасят и структурата на езика-източник, и структурата на езика-приемник. Процесът на натрапване на жаргона в един език е някакъв аналог на това, което става при езиковия контакт – в структурирани по един начин езикови зони се настаняват други езикови формации, подчиняващи се (или подчинявали се преди) на други структурни правила.

Бих си позволила и една препоръка към кандидатката във връзка с по-нататъшната ѝ работа: тъй като тя самата стига до извода за връзката на жаргона с личностната идентичност, в бъдещата си работа да се вгледа по-подробно в проблематиката на идиолекта, която напоследък се разработва у нас доста интензивно. Именно в рамките на идиолекта може да се проследи структурирането и преструктурирането на различни функционални стилове на речта и на жаргона в това число. Позволявам се да направя тази препоръка, защото намирам в рецензираната продукция изключително интересен материал, който може да бъде интерпретиран и от гледна точка на идиолекта. Имам предвид материал, който няма пряко отношение към жаргона, но показва аналогични механизми на стабилно езиково преструктуриране, водещо началото си винаги в рамките на нечий идиолект. За пример мога да посоча изследването от г-жа Ковачева на новите български формации, включващи определение и определяемо и оформени по нестандартен за нас начин под влияние на езиковия контакт с английския език. Интересно е да се отбележи, че подобни процеси са наблюдавани у нас в периодите на силно руско влияние, когато възникват съчетания от типа *началник гара* и *ръководител катедра*. Разликата обаче е принципиална. Руският модел у нас е деформиран, защото в българския

вариант поради аналитичния характер на езика ни на формално линейно равнище са анулирани индексите на падежните отношения. Що се отнася до контакта с английски, картината е съвсем друга, защото у нас се налагат нетипични за нас модели, доста фреквентни в езика-донор, но морфологичните релации вътре в тях остават непроменени. Новото тук е в нестандартизираната семантична съчетаемост и във възникването или по-скоро разширяването на някои дериватологични модели, при които мотивиращата дума е съществително, а дериватът неологично прилагателно. Тези мои разсъждения не са упрек към кандидатката, напротив, споделям ги, защото в нейната продукция намирам едно от най-ценните качества на научните публикации: те будят към размисъл и стимулират пораждането на нови идеи за изследване на материала и от други ракурси.

Когато става дума за изследване на езиковия материал от различни гледища, трябва да бъде отбелязано, че доц. Ковачева прави именно това и по този начин показва както сложността на избрания и предметизиран от нея обект, така и нуждата от комплементарност в неговото изследване. Обърнала веднъж поглед към жаргона, тя го изследва от различни позиции, в това число и интердисциплинарно (14) и така показва неговата многоаспектност и позиционирането му в речевата ситуация, като предварително обсъжда подробно съществуващите дефиниции на жаргона и приема за най-сполучлива теоретична рамка функционалния подход на Халидей, разделящ променливите величини на идващи от говорещия и идващи от речевата ситуация / контекста. Самото докосване до проблематиката, свързана с теорията на дефинициите, е вече похвално, защото в нашата лингвистика съществени разработки в тази област все още не са известни, а в същото време в наукознанието се приема, че терминологичният код и дефинирането на обекта са заявка за принадлежност към школа. Затова особено силно впечатление прави несъгласието на кандидатката със статичната дефиниция на езиковия знак у Сосюр, което от своя страна е гаранция за преоценката на абсолютизирането на формалните модели в изследването на езика и на езиковата система като цяло. Голямо значение за българистиката има и точното дефиниране на разговорната реч и различието ѝ от спонтанната устна реч, тълкувана като първобраз на езика със своя граматика (това е много важно!), който благодарение на сложни когнитивни процеси получава свой (подчертавам свой, особен) системен характер, а това от своя страна създава условия за активното му участие в диахронните езикови промени. И тъй като стана дума и за терминологичния код, бих отбелязала, че той е много старателно прецизиран в рецензираната продукция. Известни съмнения имам относно термина *актуализация*, срещан няколко пъти в статиите и в хабилитационния труд. Споменатите съмнения са свързани с отнасянето на употребата на пряка реч вместо

непряко към механизмите на актуализацията. Според мен най-често описаното явление е признак на слаба лингвистична компетенция, а процесът актуализация би трябвало да предполага някакво умение за по-свободно опериране с езиковия репертоар. Обръщам внимание на този факт, защото имам впечатлението, че в англоезичната лингвистична литература терминът актуализация се тълкува по-разширително, отколкото в славяноезичната и понякога това го прави дори омонимичен. Г-жа Ковачева не допуска никаква неясност в тълкуването му, напротив, тя описва неговите компоненти и моят въпрос е само дали в случая става дума за компонент на актуализацията.

М. Ковачева притежава завидното умение да излиза от рамките на обявената в заглавията на статиите си тема и да показва нови аспекти на поставените проблеми. При дескрипцията на характеристиките на жаргона тя се опира на речевата реализация на принципите на Грайс и се солидаризира с Б. Дейвис относно честото погрешно тълкуване на Принципа за съдействие. Тълкуването на принципите на Грайс са една вечна и все още много актуална тема на съвременната прагматика и тази тема намира своето законно място в научното творчество на доц. Ковачева наред с редица теми, поставени за пръв път в когнитивната лингвистика и обвързани в нейните публикации с редица конкретни въпроси за природата на социолекта, за същността на езиковата промяна, за концептуалната и езиковата ориентация на говорещата личност в заобикалящия я свят.

Част от разгледаните по-горе идеи, споделени в редица статии, намират своето по-нататъшно развитие и в монографията *Spontaneous spoken language and linguistic theory*, представена в качеството на хабилитационен труд. Тази книга има много достойнства и аз ще се постарая да покажа онези от тях, които са ми направили най-силно впечатление. М. Ковачева много точно формулира някои особености на езика на общността и подчертава научната значимост на факта, че този език няма носител. Носителите на езика са индивидите и в центъра на вниманието ѝ се оказва тяхната индивидуална компетенция. Така тя застава убедително сред онези модерни лингвисти, които поставят в центъра на вниманието си говорещия човек с всичките му индивидуални особености. Тази нейна позиция е напълно съзвучна на редицата съвременни прагматични разработки, които убедително ни показват, че пълното разкриване на същността на човешкия език е свързано с изследването на личностните комплекси от биотични характеристики, а логическото следствие на тази теза е убеждението, че езикът не е и не може да бъде предмет само на една наука. Именно това е логическото основание на прилагания от М. Ковачева холистичен подход към описанието на езиковия корпус. За по-голяма яснота на изложението и за по-голяма убедителност книгата е разделена на две части (I. *Spontaneous spoken language* и II. *Linguistic theory*). Първата част ни представя богат

езиков материал от български и английски, който дава основание да се направят съществени изводи за високата степен на лексикализацията на редупликацията в български, да се изведе дискурсивен маркер *там*, позиционно свързан с *дето*, *където*, да се изолира клас идеофони и да се анализира прецизно функцията им като предикати. Особено искам да акцентирам върху едно важно решение на авторката: става дума за отказа от системно описание на спонтанната устна реч и за насочване на вниманието към формите, а не към абстрактните парадигматични отношения. Тук тя се оказва един от първите наши езиковеди, обърнали поглед към така наречената непарадигматична граматика, предложена за пръв път от Т. М. Николаева. За съжаление, концепцията на Николаева тук не е цитирана, а тя би могла да бъде много плодотворно използвана при подобни изследвания, защото е ориентирана именно към клитиките, с които се занимава и М. Ковачева.

Обемът на една рецензия не ми позволява да изброя всички интересни и убедително представени новаторски изводи на М. Ковачева, но ще си позволя да цитирам в неин превод общия извод от аналитичната първа част: „Българската спонтанна устна реч е запазила повече черти от своето чисто орално минало от повечето европейски езици, които вече съдържат голяма част нормализирани структури, благодарение на дългата си и интензивна история на стандартизация. Този извод потвърждава мнението за широката народна основа на българския книжовен език...”

По моя преценка още по-ценна е втората част на книгата. Тя свидетелства за широката теоретична осведоменост на авторката и за нейното умение да приема или да отхвърля напълно аргументирано научни хипотези и концепции. Самата тя изказва хипотетични твърдения и не се доверява сляпо на някои общоприети вече тези. Така хипотезата на Дж. Дюбоа за предпочитаната аргументна структура се оказва според нея непригодна за анализа на спонтанната устна реч и – което е особено интересно – обяснението на тази неприложимост се търси в типологичните характеристики на обекта. Концепцията на М. Ковачева се опира на разбирането за езика като адаптивна система със сложно устройство. Най-интересният поставен от нея въпрос е дали редица използвани в езикознанието модели не съдържат нещо повече от това, което всъщност има в самия език. А най-перспективният за бъдещи изследвания е изводът, че спонтанната реч може да се разглежда като форма на живот и затова може да се говори за нейните емергентни свойства.

Монографията, както и статиите на доц. Ковачева съдържат още много интересни наблюдения и идеи, които са добросъвестно описани от нея в авторската справка за приносните моменти. Напълно приемам справката и мога само да констатирам, че тя е съставена с присъщата на авторката скромност.

Както личи от предидущото изложение, паралелно с изследването на английския език в трудовете на доц. Ковачева се проследява една втора линия, свързана с компаративистиката. Като носител на българския език и като преподавател по български за чужденци в чуждоезикова среда тя има както причини, така и всички основания да насочи задълбочен поглед към нашия език и да посвети много време и сили на описанието му в теоретичен и в приложен аспект. Тя е съавтор на нееднократно преиздаван и преработван самоучител по български език за англоговорящи, на аудио-курсове и на разговорник – учебни пособия, изградени в рамките на една съпоставителна граматика, съобразена с процеса на преподаването. Като огледално отражение на тази приложно-лингвистична дейност може да се разглежда и изработеното за българи помагало за упражненията по История на английския език. Едва ли е нужно да се доказва, че доц. М. Ковачева е много уважаван преподавател, чиито трудове са цитирани в реномирани наши и чуждестранни издания – общият брой на рецензиите е 2, на библиографските цитирания 57 и на индексираните публикации 39.

Като имам предвид сериозните научни постижения на кандидатката, дългогодишната ѝ и плодотворна преподавателска дейност, а така също високия ѝ авторитет у нас и в чужбина, си позволявам да се обърна към членовете на почитаемото Научно жури с молба да подкрепи с положителен вот избора на доц. д-р Мира Христова Ковачева за професор по 2.1. Филология /Общо и историческо езикознание – английски език/.

София, 01.02.2013.

Подпис: 
(Проф., д.ф.н. Стефана Димитрова)